

Toscane

Hester van Delden

DO
MI
NI
CU
S

Inhoud

TOSCANE

- ▶ Wandelen door Etruskische holle wegen

- ▶ Op truffeljacht gaan in de Val d'Elsa

- ▶ Fietsen over de stadsmuren van Lucca

- ▶ De scheve toren van Pisa beklimmen

- ▶ De villa's en tuinen van de familie De' Medici bezichtigen

---

- ▶ Toeren door de heuvels van de Val d'Orcia

- ▶ De marmergroeven van Carrara bezoeken

- ▶ Wijn proeven in de Chianti-streek

- ▶ Wereldberoemde meesterwerken bewonderen in de renaissancesteden

7 Kaarten en plattegronden 11 Woord vooraf 1 13 Benvenuto in Toscana! 14 Ligging en landschap 15 Flora en fauna 15 Klimaat 17 Bestuur en staatsinrichting 17 Economie 17 Bevolking 18 Folklore en evenementen 21 Toeristische mogelijkheden 2 23 Geschiedenis, kunst en cultuur 24 Een geschiedenis in vogelvlucht 36 In het spoor van de Etrusken 39 De pelgrimsroute Via Francigena 40 De Medici-familie 43 Kunststijlen in Toscane 51 Overzicht van beroemde Toscaanse kunstenaars 54 Taal en literatuur 55 Muziek 56 Film en documentaire 3 59 De smaak van Toscane 60 <i>La Cucina Povera</i>: eenvoud en kwaliteit 65 Wijn 4 69 Florence en omgeving 72 Florence 118 De omgeving van Florence 121 De Mugello 125 Prato	5 131 Pistoia, Lucca en Massa-Carrara 132 Pistoia 143 De Valdinievole 148 Lucca 157 De Garfagnana 160 De Lunigiana 161 De Versilia 163 Langs de kust van de Versilia 6 167 Pisa, Livorno en de Toscaanse archipel 168 Pisa 180 Van Pisa naar het binnenland 184 Van Pisa naar de kust 185 Livorno 189 De Etruskische kust – van Livorno naar Piombino 194 Toscaanse archipel 195 Elba 7 201 Grosseto en omgeving 202 Grosseto 202 Ten noorden van Grosseto 208 Langs de kust van Grosseto 208 Nationaal park van de Maremma 209 Het schiereiland Monte Argentario 212 Van het schiereiland naar het vasteland 213 Naar het binnenland van Maremma 214 Etruskische tufsteenstadjes 218 De Monte Amiata

Kaarten en plattegronden

8 223 Siena en omgeving

- 224 Siena
- 239 De Val d'Elsa
- 247 De Chianti
- 253 De Val di Merse
- 255 De Val d'Orcia
- 267 De Crete Senesi

9 271 Arezzo en omgeving

- 272 Arezzo
- 277 De omgeving van Arezzo

i 286 Algemene informatie

r 299 Register

8 Toscane

70 Florence

112 Oltrarno

117 Omgeving Florence

132 Pistoia

142 Omgeving Pistoia

159 Lucca & Massa-Carrara

168 Pisa

180 Pisa & Livorno

186 Livorno

196 Elba

203 Omgeving Grosseto

224 Siena

240 Omgeving Siena

274 Arezzo

278 Omgeving Arezzo

Benvenuto in Toscana!

De inwoners van Toscane zijn bijzonder trots op hun eigen geschiedenis en op de vele wereldberoemde kunstenaars die de regio heeft voortgebracht. Maar Toscane bestaat uit meer dan een duizelingwekkend aanbod aan kunst en cultuur.

Er zijn maar weinig plekken ter wereld die de schoonheid van het Toscaanse landschap kunnen evenaren. Een landschap dat bijzonder gevarieerd is: van glooiende groene heuvels tot besneeuwde bergtoppen en van warmwaterbronnen aan de voet van een gedoofde vulkaan tot een lange kust met eilanden. Als bosrijkste regio van Italië is Toscane al sinds lange tijd een populaire bestemming voor wandelaars en fietsers. Samen met een aangenaam klimaat, een vriendelijke bevolking, een voortreffelijke regionale keuken en prachtige lokale wijnen maakt het Toscane tot de ideale vakantiebestemming.

< Cipressenlaan in de Val d'Orcia.

DE ÁLLERMOOISTE BORGHI

Bijna alle dorpen en stadjes met een toeristisch keurmerk worden in deze gids beschreven, maar daarvan zijn dit de állermooiste:

Bekend

Certaldo
Cortona
San Gimignano
Montalcino
Montepulciano
Montereggioni
Pienza
Porto Ercole
Radda in Chianti
Vinci

Minder bekend

Anghiari
Barga
Casole d'Elsa
Castiglione di Garfagnana
Collodi
Fosdinovo
Giglio Castello
Pitigliano
Scarperia
Suvereto

geen aantrekkelijk land om te wonen. Elk jaar gaan er 100.000 jongeren weg uit Italië, die voor het merendeel hoogopgeleid zijn. De jeugdwerkeloosheid is heel hoog, maar liefst 35%. Als een afgestudeerde dankzij een goed netwerk al aan een baan weet te komen, is die vrijwel nooit vast en meestal onderbetaald. In de hiërarchische Italiaanse organisaties krijgen jonge mensen weinig kansen. 'La famiglia' wordt in Italië nog altijd gezien als het centrum van een netwerk dat voorziet in langdurige materiële en immateriële steun. Die afhankelijkheid zorgt ervoor dat veel jongvolwassenen niet op eigen benen kunnen staan. Van de Italiaanse mannen tussen de 30 en 34 jaar woont 40% nog bij hun ouders. Zolang ze niet dezelfde levensstandaard als hun ouders hebben, blijven volwassen kinderen liever thuis wonen.

Wat betreft religie zijn formeel vrijwel alle Italianen katholiek, maar in werkelijkheid verliest de Kerk gestaag gelovigen. De invloed van de lagere geestelijkheid op het dagelijkse leven is echter nog altijd groot – met name op gebieden waar de overheid tekortschiet, zoals bij de hulp aan maatschappelijk zwakkeren.

FOLKLORE EN EVENEMENTEN

In Toscane bestaat er een sterk gevoel van regionalisme: de inwoners voelen zich in de eerste plaats Toscaan en pas daarna Italiaan. Maar bovenal is er een bijzonder sterke loyaliteit aan de wijk. Dit wordt hier *campanilismo* genoemd: alles wat echt van belang is, speelt zich af binnen het bereik van de *campanile* (klokkentoren) van de eigen parochiekerk. De indeling van de steden in districten dateert vaak van eeuwen terug en de wijk is reëel en geen papieren fictie van ambtenaren. In het verleden heeft dit in Toscane

In het voormalige klooster Badia a Coltibuono kun je wijn proeven, dineren en kookcursussen volgen.

10 KLOOSTERS IN TOSCANE (die je gratis kunt bezoeken):

- ▶ Convento di San Marco, Florence (zie p. 100)
- ▶ Convento del Bosco ai Frati, Scarperia e San Piero (zie p. 122)
- ▶ Abbazia San Salvatore in het gelijknamige stadje (zie p. 255)
- ▶ Abbazia San Galgano, Chiusdino (zie p. 253)
- ▶ Abbazia di Sant'Antimo, Castelnuovo dell'Abate (zie p. 266)
- ▶ Abbazia di Monte Oliveto Maggiore, Asciano (zie p. 267)
- ▶ Santuario della Verna, Chiusi della Verna (zie p. 280)
- ▶ Abbazia di Vallombrosa, Vallombrosa (zie p. 281)
- ▶ Badia a Coltibuono, Gaiole in Chianti (zie p. 292)
- ▶ Eremo di Camaldoli, Poppi (zie p. 281)

vaak geresulteerd in gewelddadige confrontaties. In Florence bijvoorbeeld veranderde de strijd tussen de Welfen en de Ghibellijnen en vervolgens die tussen de Witte en Zwarte Welfen, in een regelrechte burgeroorlog. In later tijden werd het sterke gevoel van rivaliteit met andere parochies, wijken, steden en landen gekoppeld aan sportcompetities. Zo werd de beroemde Palio van Siena oorspronkelijk georganiseerd om op een enigszins vreed-

Florence en omgeving

Wie Toscane bezoekt, kan vroeg of laat niet om de hoofdstad Florence heen. Als je bedenkt dat deze prachtige stad is vormgegeven door architecten en kunstenaars als Brunelleschi, Michelangelo, Donatello en Giotto, spreekt dat voor zich. Bezoek de stad alleen liever niet in de zomermaanden, wanneer ze overspoeld wordt door toeristen en het er bovendien erg warm kan zijn. Naast de wereldberoemde en onmisbare hoogtepunten heeft Florence nog veel meer te bieden, waardoor het ook zeker de moeite waard is om de stad vaker te bezoeken.

Fiesole biedt een schitterend uitzicht over de vallei waarin Florence ligt. In de heuvels rond Florence liggen ook een aantal prachtige Medici-villa's en -tuinen. Enkele vroege exemplaren hiervan vinden we terug in de Mugello; de streek waar de Florentijnse familie oorspronkelijk vandaan kwam.

Florence is eveneens een uitstekende uitvalsbasis voor uitstapjes naar Leonardo's geboorteplaats Vinci en naar de provinciehoofdstad Prato, dat bekend is om de textielindustrie maar ook liefhebbers van moderne kunst veel te bieden heeft.

< De koepel van de dom is de grootste metselstructuur ter wereld.

5x FLORENCE MET KINDEREN

- ▶ Ga samen met je kinderen op zoek naar de 'zeilende schildpad-den' in het **Palazzo Vecchio**. Cosimo I had – net als de Romeinse keizers Augustus en Titus – als motto *Festina Lente* gekozen; 'haast je langzaam'. Om dit te symboliseren koos hij een schildpad met een door de wind gevuld zeil op zijn rug, dat hem eraan moest herinneren om in zijn stijl van regeren de perfecte balans te vinden tussen snelheid van handelen en geduld, tussen roekeloosheid en zelfbeheersing. Wie goed zoekt kan er op de muren, plafonds en vloeren zo'n 100 ontdekken. Bezoek hier ook het **Palazzo Vecchio Family Museum**, dat speciaal is gericht op kinderen. Met behulp van multimedia, theater en geheime doorgangen wordt het hofleven van de Medici tot leven gebracht.

- ▶ De **Biblioteca delle Oblate** vlak bij de dom (Via dell'Oriuolo 24) leent zich uitstekend voor een pitstop met kinderen. Op de kinderboekenafdeling zijn allerlei voorzieningen, zoals een verschonings-tafel en kindertoiletten. Boven geniet je op het dakterras van een (betaalbaar) drankje en een mooi uitzicht op de dom en de klokkentoren.

- ▶ Even verderop vind je in de **speelgoedwinkel Città del Sole** (Via dello Studio, 23r) mooi houten speelgoed, zoals modellen van Leonardo Da Vinci's uitvindingen. Er zijn treintjes waar kinderen mee mogen spelen in de winkel. Om de hoek kun je een lekker bioijsje eten bij **Gelateria Grom**.

- ▶ **Santa Croce-wijk**. Hoewel veel restaurants pas rond 20 uur open gaan, kun je in Florence al rond 18 uur gaan voor een *apericena*. Als je een drankje bestelt, mag je onbeperkt nemen van het buffet met voorgerechten. Een goede plek hiervoor is Caffè Letterario Le Murate op het Piazza delle Murate. In Parco d'Azeglio nabij de markt van Sant'Ambrogio kunnen kinderen zich ook goed vermaken. Er is een draaimolen, een grote speeltuin, een voetbalveld en er zijn schone toiletten.

- ▶ Bezoek met oudere kinderen **Museo degli Innocenti** in het Ospedale degli Innocenti. Het vertelt de geschiedenis van het vondelingenweeshuis en van het dagelijkse leven van kinderen van de 15de eeuw tot heden. Bekijk in de laden van de archiefkasten in de kelder de herkenningstekens die ouders aan hun te vondeling gelegde kinderen meegaven, in de hoop ooit nog met hen te worden herenigd.

op de dag van vandaag wordt de kerk beschouwd als hét centrum van de Mariacultus in Florence. Rechts staan de oudste arcades, die van het vondelingentehuis Ospedale degli Innocenti.

Ospedale degli Innocenti

Met dit gebouw luidde Filippo Brunelleschi de grote Italiaanse renaissance-bouwkunst in. Maar niet alleen qua ontwerp was het gebouw revolutionair, ook qua functie. Het 'gasthuis van de onschuldigen', is namelijk het oudste weeshuis ter wereld. De naam verwijst naar de kinderen van de Bijbelse kindermoord van Bethlehem. Het werd in 1455 geopend om er vondelingen en verlaten kinderen in op te vangen. Na ruim vijf eeuwen is het nog altijd als zodanig in gebruik, ook al wonen er nu nog maar een paar kinderen. Ook herbergt het een onderzoekscentrum van UNICEF.

De portiek is gedecoreerd met zeer sprekende blauw-met-witte terracotta reliëfs van ingebakerde baby's, van Andrea della Robbia. Ze dateren uit 1463 en het was een van de eerste keren dat de kunstenaar gebruikmaakte van zijn beroemde gekleurde terracotta glazuur. Onder de zuilengang herinnert een klein, inmiddels dichtgemetseld raam aan het vondelingenluik dat zich hier bevond. Ruim vier eeuwen lang, tot 1875, konden armlastige of ongetrouwde moeders hier hun kind achterlaten. Om ervoor te zorgen dat baby's niet te lang hoefden te wachten voordat ze werden gevonden, werd er in de 17de eeuw een vondelingenwiel aan toegevoegd. Voordat de moeder vertrok luidde ze de bel die buiten naast het wiel hing, waarop de gealarmeerde nonnen de nieuwe vondeling snel naar binnen konden draaien.

Na een grootscheepse renovatie werd in 2016 hier Museo degli Innocenti geopend, dat maar liefst drie verdiepingen van het gebouw beslaat. Er zijn drie verschillende routes uitgezet met de thema's architectuur, geschiedenis en kunst.

De begane grond staat in het teken van de architectuur. Voor de prachtige binnenhof maakte Brunelleschi voor het eerst sinds de oudheid gebruik van arcades met dragende zuilen.

In de kelder kun je in een boeiende tentoonstelling alles te weten komen van de geschiedenis van het weeshuis en van de kinderen die er woonden. Op de tweede verdieping kun je ongeveer 80 werken van grote kunstenaars als Sandro Botticelli, Domenico Ghirlandaio, Piero di Cosimo, Neri di Bicci, Lucca della Robbia en Giovanni del Biondo bewonderen.

Het topstuk van het museum is *De Aanbidding der Wijzen* (1488) van Ghirlandaio. Het heldere kleurgebruik toont zijn vakmanschap. Het schilderij heeft zowel een burgerlijke, politieke als religieuze betekenis. Geheel links heeft Ghirlandaio zichzelf afgebeeld, naast de prior van het klooster en opdrachtgever van het schilderij. In het midden zit de Madonna met kind en de knielende drie koningen die geschenken brengen. Rechts van haar zie je rijk geklede zijdehandelaren, die de bouw van het weeshuis financierden. De kinderen op de voor-

Oltrarno

geschonken, als dank voor de mogelijkheid om in het hospitaal de anatomie van lijken te kunnen bestuderen.

In de **Nerli-*kapel***, rechts achterin, bevindt zich het schitterende Nerli-paneel van de *Madonna met Heiligen*, gemaakt door Filippo Lippi. Hierop zien we Maria met op schoot het Christuskind, dat samen met Johannes de Doper een kruis vasthoudt. De man links met de rode mantel is St.-Maarten, die Maria voorstelt aan de opdrachtgever van het schilderij: Tania de' Nerli.

De Santo Spirito is een van de mooiste renaissancekerken van Florence.

Deze diplomaat was nauw betrokken bij de arrestatie van de boeteprediker Savonarola. Nederig knielt De' Neri voor Maria. Rechts staat St.-Catharina. Zij presenteert op haar beurt de vrouw van De' Neri, die een rozenkrans bidt. Rechts op de achtergrond zien we de diplomaat weer afgebeeld, die terugkeert van een reis en liefdevol zijn dochtertje begroet. In de naast de kerk gelegen **Cenacolo di Santo Spirito** is een beeldenmuseum ingericht.

> **SANTO SPIRITO.** www.basilicasantospirito.it.

Santa Maria del Carmine

Niet ver van de Santo Spirito ligt de andere mooie kerk van dit stadsdeel, namelijk de Santa Maria del Carmine. Deze werd gebouwd vanaf 1268, maar tijdens een grote brand in 1771 vrijwel geheel verwoest. Wonderwel bleven de sacristie, de Corsini-*kapel* en de Brancacci-*kapel* daarbij gespaard. Vervolgens verrees er een nieuw barok kerkgebouw, waarin deze bewaard gebleven delen werden geïntegreerd.

Laat je niet ontmoedigen door de vaak dichte kerkdeuren van de kerk: het hoogtepunt, de **Brancacci-*kapel***, is bereikbaar via een aparte ingang rechts van de kerk. Hier kun je de beroemde 15de-eeuwse fresco-cyclus bewonderen. De fresco's werden vervaardigd door drie meesters uit de renaissance-schilderkunst: Filippino Lippi, Masolino en Masaccio. In 1423

Pistoia staat bekend om de bruidsuikers in allerlei smaken en kleuren.

CONFETTI VAN BRUNO CORSINI

Een typische specialiteit van Pistoia zijn de *confetti*, bruidssuikers. Deze worden nog grotendeels volgens middeleeuws recept gemaakt. In de werkplaats achter de winkel kun je zien hoe al generaties lang de Corsini's hun *confetti* in grote koperen ketels door de suikersiroop rollen. Hierdoor ontstaat er een krokant suikerlaagje om de amandelen. Naast bruidsuikers in allerlei smaken en kleuren, kun je hier ook terecht voor hun fameuze *rosolio* (brandewijn met rozenbladaftreksel), gekonfijte mandarijntjes, bonbons, noga en confituren.

> CONFETTERIA-CIOCCOLATERIA BRUNO CORSINI. Piazza San Francesco d'Assisi 42

preekstoel die op zuilen en leeuwen steunt. De kerk heeft een smal schip met een prachtig beschilderd houten plafond. Bijzonder is ook de fraaie lichtinval.

> SANT'ANDREA. Geopend: dag. 8.30–18.30 uur.
www.santandreapostolo-pistoia.it.

Teruggekeerd op de weg rond het centrum loop je verder door de Via Curtatone e Montanara. Deze kruist de Via degli Orafi en de straat in het verlengde ervan, de Via della Madonna. In deze laatste straat ligt aan de rechterkant de Santa Maria dell'Umiltà.

Santa Maria dell'Umiltà

Dit is de mooiste renaissancekerk van Pistoia. Hij werd gebouwd op een plaats buiten de muren, waar eerder de Santa Maria Assunta stond. Hier werd kort na 1380 in opdracht van de bisschop van Pistoia het fresco van de *Madonna della Umiltà* (Onze-Lieve-Vrouw van Nederigheid) geschilderd. Op 17 juli 1490 zagen biddende kerkbezoekers dat op het gezicht van de Madonna zweetdruppels stonden. Dit werd als een groot wonder beschouwd, dat aanleiding gaf om een veel grotere kerk te bouwen, vernoemd naar het fresco. Op grote schilderijen zijn episoden uit de geschiedenis van het miraculeuze fresco afgebeeld. De koepel is ontworpen door Vasari en door Ammannati voltooid.

> SANTA MARIA DELL'UMILTÀ.
Geopend: dag. 8.45–18 uur.

Niet ver hiervandaan vind je aan de rechterkant van de Via Cavour een kerk met een bijzondere gevel: de San Giovanni Fuorcivitas.

San Giovanni Fuorcivitas

Fuorcivitas staat hier voor 'buiten de (Romeinse) muren'. Ook hier is de façade versierd met groen en wit marmer. Drie lagen steeds kleiner wordende bogen zorgen voor een haast psychedelisch effect. Het hoogtepunt in deze kerk vormt het levensgrote beeld in een nis aan de rechterzijde: *La Visitazione*, het meesterwerk van Luca della Robbia. Hij vervaardigde dit witte beeld van een levensgrote Maria en haar oudere nicht Elizabeth rond 1445. Het is een van de eerste beelden in zijn beroemde geglazuurde terracotta. Herkenning staat centraal in de ontroerende omhelzing van de twee nichten, die beide zwanger zijn: Maria van Jezus en Elizabeth van diens aankondiger, Johannes de Doper.

> SAN GIOVANNI FUORCIVITAS. Geopend: dag. 7.30–12 en 17–18.30 uur.

Een van de mooiste historische cafés van Italië is gevestigd in de 14de-eeuwse kapel S. Antonio Abatate, naast de San Giovanni Fuorcivitas. De

Keuzestress in Caffè Valiani 1831.

Zicht op Lucca met de San Michele al Foro.

Het interieur is in de 14de eeuw in gotische stijl aangepast en bevat verschillende bezienswaardigheden. In het linkerzipschip verheft zich een elegant achthoekig marmeren tempeltje, dat Lucca's belangrijkste relik bevat: Il Volto Santo (het Heilige Gelaat) (zie kader p. 151).

In de kerk bevindt zich ook het schitterende grafmonument van Ilaria del Caretto, de vrouw van Paolo Guinigi, heer van Lucca. Toen zij in 1405 stierf in het kraambed, liet Paolo haar door Jacopo della Quercia vereeuwigen in wit marmer. Het geldt als een van de mooiste grafsculpturen uit de 15de eeuw. De mooie, jonge vrouw draagt een soepel vallend gewaad en aan haar voeteneinde ligt een hond, als symbool van eeuwige trouw. Talloze verliefden komen hier om het beeld van Ilaria aan te raken, vragend om geluk en bescherming.

> **SAN MARTINO.** Piazza Antelminelli. www.museocattedralelucca.it.

San Michele in Foro

De meest spectaculaire kerk van Lucca bevindt zich in het oude hart van de stad, op de plek waar ooit het Romeinse forum (*foro*) lag. Men startte met de bouw van de romaanse basiliek in 1143 en voltooide die in de 14de eeuw. Wegens geldgebrek bereikte de kerk echter nooit de geplande hoogte, wat verklaart waarom de voorgevel zo hoog boven de midden- en zijbeuk uitsteekt. Op de gevel staat een beeld van de aartsengel Michaël (San Michele)

HET LEKKERSTE IJS VAN LUCCA – TOP 3

- 1 **Gelateria De' Coltelli**, Via San Paolini 10. De' Coltelli maakt dagelijks zo'n 20 verschillende smaken ijs. Probeer bijvoorbeeld eens verse gember met limoen of peer met rode peper. Ook is er yoghurtijs gemaakt van geitenmelk.
- 2 **Cremeria Opera Naturali per Gusto**, Viale G. Luporini 951 en Via di Sant'Alessio 927. Deze ruim opgezette ijssalons hebben een wisselend aanbod van klassieke smaken en eigen creaties, zoals ricotta met vijgen en notjes.
- 3 **Gelateria Veneta**, Via Vittorio Veneto 74. Behalve verrassende smaken als rum met chocolademousse wordt er ook suikervrij ijs geschept. Bordjes geven per smaak aan of er lactose of gluten inzitten. Met airco en zitplaatsen binnen. Ook een fijn adres voor koffie en crêpes.

die de draak bedwingt. In de kerk bevindt zich in het linkerzipschip een mooi altaarstuk van de hand van Filippino Lippi.

Geboortehuis Giacomo Puccini

Het geboortehuis van de beroemde componist herbergt tegenwoordig een klein museum. Naast brieven en schetsen is er een schitterend kostuum uit de opera *Madame Butterfly* te zien en de Steinway-vleugel waarop Puccini zijn laatste opera *Turandot* heeft gecomponeerd.

> **CASA NATALE DI G. PUCCINI.** Corte San Lorenzo 9. www.puccinimuseum.org.

Palazzo Mansi

Aan de buitenkant oogt het gebouw wat sober, maar binnen tref je een weelderig barok paleis-interieur aan. De in het palazzo gevestigde **Pinacoteca Nazionale** bevat een rijke verzameling kunst die werd aangelegd door Napoleons zus Elisa. Daarnaast is er een mooie textielcollectie.

> **PALAZZO MANSI.** www.luccamuseinazionali.it.

Palazzo Controni-Pfanner

In de 17de eeuw woonde hier de familie Controni, die een zijdefabriek had. Vooral de mooie baroktuin is bezienswaardig. Deze werd begin 18de eeuw aangelegd naar een ontwerp van de beroemde tuinarchitect Filippo Juvarra. Hij koos voor een strak geometrisch patroon, waarin het achthoekige waterbassin centraal staat. De beelden in de tuin stellen de seizoenen, de maanden en de goden voor. De Oostenrijkse bierbrouwer Felix Pfanner huurde vanaf 1845 een deel van de tuin, waar hij een van de eerste bierbrouwerijen in Italië begon. Elk jaar in september worden er klassieke concerten ge-

De muurschildering *Tuttomondo* is een van de weinige permanente kunstwerken van Keith Haring.

kunst uit de late gotiek en de vroege renaissance. Topstukken van het museum zijn de *Madonna del Latte* – een fraai beeldje van een voedende Maria – en een zesluik van *St.-Catharina* (1320) die Simone Martini maakte. Martini liet zich graag inspireren door Giovanni Pisano.

► **MUSEO NAZIONALE DI SAN MATTEO.** Geopend: di.–za. 9–19, zo. 9–14 uur.

Terug op de Lungarno Mediceo sla je rechts af. Via de **Ponte di Mezzo** kun je de rivier oversteken naar Sant' Antonio, de oudste wijk van de stad. Vergeet vooral niet om op de brug even stil te staan en te genieten van het uitzicht over de kleurrijke oever van de rivier.

Ga direct na de brug rechtsaf de Lungarno Gambacorti in en loop zo langs de andere kant van de rivier naar een zeer opvallend kerkje: de Santa Maria della Spina.

Santa Maria della Spina

Dit kerkje vormt het hoogtepunt van de Pisaanse gotiek. Je herkent het direct aan de weelderige versiering van siertorentjes, spitsen en nisjes met

beelden van heiligen. Giovanni Pisano heeft er zijn voorkeur voor gotische vormen ten volle kunnen uitleven. Het kerkje heeft wat weg van een reliekhouder. In 1230 werd het gebouwd als kapel, maar in 1323 werd het inderdaad uitgebouwd om een bijzonder relikwie te bewaren: een doorn (spina) uit de doornenkroon van de gekruisigde Jezus. Tegenwoordig wordt deze niet meer in deze kerk bewaard. Omdat het kerkje oorspronkelijk te dicht bij de rivier stond, werd het in 1871 steen voor steen afgebroken en op deze plek weer opgebouwd.

Vlak bij Piazza Vittorio Emanuele II prijkt op de zijwand van het klooster van Sant'Antonio Abate een **muurschildering van Keith Haring**. Het 180 m² grote kunstwerk *Tuttomondo* (De hele wereld) maakte de graffiti-kunstenaar in 1989, een paar maanden voor zijn dood. Hij voltooide het in precies een week.

Voor een authentiek stukje Pisa waar je weinig toeristen zult treffen, vind je niet ver daar vandaan een heel gezellig pleintje: **Piazza Chiara Gambacorti**.

Overige bezienswaardigheden in Pisa

Bij het treinstation San Rossore is het **Museo delle navi antiche** zeker een bezoek waard. In 1998 werden bij werkzaamheden ten behoeve van de uitbreiding van het station de restanten van de oude Romeinse haven ontdekt, die mogelijk in de oudheid door een vloedgolf werd weggespoeld. Sinds 2019 kun je de opgravingen bewonderen in een geheel nieuw museum. Het is ook mogelijk een rondleiding te krijgen van een gids.

► **MUSEO DELLE NAVI ANTICHE.** www.navidipisa.it.

Aan de Lungarno Fibonacci vormt de **Giardino Rosselmini-Scotto** een oase van rust, met geurende sierheesters en uitnodigende, schaduwrijke prieeltjes.

► **GIARDINO ROSSELMINI-SCOTTO.** Lungarno Leonardo Fibonacci. Geopend: dag. 8–17/20.30 uur (afhankelijk v.d. mnd.). www.turismo.pisa.it.

De **Orto Botanico dell'università** is de oudste botanische tuin van Europa, in 1543 ingericht door de befaamde arts en natuuronderzoeker Lucas Ghini (1490–1556).

► **ORTO BOTANICO DELL'UNIVERSITÀ.** Via Luca Ghini 5. Geopend: ma.–vr. 8.30–17.30, za. 8.30–13 uur. www.turismo.pisa.it.

De provincie Pisa kun je verkennen door verder het binnenland in te gaan of juist meer richting de kust te reizen. Hierna worden beide mogelijkheden beschreven.